

KRIMINĀLISTIKAS UN OPERATĪVĀS DARBĪBAS TEORIJAS APAKŠNOZARE

PSIHOLOĢIJA OPERATĪVAJĀ DARBĪBĀ

*Mg. iur. Igors Trofimovs,
Daugavpils Universitātes studiju programmas
„Juridiskā zinātne” doktorants, Latvija*

Ievads

Valsts prioritātes ir valsts drošības, sabiedriskās kārtības un iedzīvotāju labklājības aizsardzība, nekārtību un noziegumu nepieļaušana, iedzīvotāju tiesību un brīvību sargāšana. Šo prioritāšu īstenošanai katrā valstī izveidotas iestādes, kuras īsteno šo vajadzību, t. i., izpildvaras iestādes, kuras nodrošina noteiktu priekšrakstu izpildi.

Tiesībaizsardzības sistēmas iestāžu kompetencē ir noziedzīgu nodarījumu novēršana, atklāšana un izmeklēšana. Liela daļa noziegumu tiek veikti slēpti, noziedznieki, it īpaši organizētās noziedzīgās grupas, slepeni, aktīvi un mērķtiecīgi darbojas pret valsts centieniem atklāt un izmeklēt noziegumus. Tādēļ, lai noskaidrotu patiesību, atklātu noziegumus un veiktu operatīvās darbības, ir nepieciešamas zināšanas arī psiholoģijas jomā.

Operatīvās darbības jēdziena mūsdienu izpratne jāvērtē kontekstā ar speciālo izmeklēšanas darbību ieviešanu Kriminālprocesa likumā. Protī, operatīvā darbība ir jāsaprot kā izlūkošanas darbība kriminālajā un citā vidē, bet patiesības noskaidrošana ir kriminālprocesa uzdevums, operatīvās darbības gaitā tiek iegūta vairāk vai mazāk ticama informācija par personām, notikumiem un lietām, kurām varētu būt vairāk vai mazāk ticama saistība ar krimināliem notikumiem, bet pierādīšana ir procesa virzītāja ziņā. Patiesības noskaidrošanas īpatnības operatīvajā darbībā ietver nepieciešamību konstatēt faktus, darbības, kuras iespējams noteikt tikai ar notikumu liecinieku vai dalībnieku starpniecību. Lai personas varētu iespējami pilnīgi uztvert objektīvos apstākļus, viņām vienmēr ir nepieciešama noteikta palīdzība. Šī palīdzība varbūt saistīta ar noteiktu psiholoģisko iedarbību. Liela daļa noziegumu ir dažādu sarežģītu, savstarpēji pretēju interešu savijums. Šo interešu konflikts izraisa to, ka atsevišķas personas apzināti slēpj zināmos faktus vai tīšām izkropļo tos. Tāpēc operatīvajā

darbībā nākas ne tikai palīdzēt atcerēties faktus, bet arī panākt, lai tie būtu patiesi. Te psiholoģiskās ietekmēšanas metodes veido apstākļus patiesas un pilnas informācijas iegūšanai no personām par faktiem un notikumiem, kuri interesē izmeklēšanu un nodrošina nepieciešamo iedarbību uz personām, kuras speciāli grib slēpt patiesību un sniedz nepatiesu informāciju.

Operatīvās darbības psiholoģijas likumsakarību izpratne ir ļoti būtiska gan operatīvajiem darbiniekiem, gan citām valsts amatpersonām, lai nepieļautu nevēlamas sekas vai kaitējumu cilvēkiem. Raksta mērķis ir noskaidrot psiholoģijas nozīmi operatīvajā darbībā.

Mērķa sasniegšanai izvirzīti šādi uzdevumi:

- normatīvo aktu un literatūras izpēte;
- operatīvās darbības psiholoģijas mērķu un uzdevumu analīze;
- operatīvā kontakta veidošanas un attīstības pilnveidošanas problēmu izzināšana;
- būtiskāko problēmu apzināšana saistībā ar pētāmo jomu;
- priekšlikumu un secinājumu izvirzīšana.

Raksta metodes: vēsturiskā, salīdzinošā, induktīvā, deduktīvā un statistiskā.

1. Operatīvās darbības psiholoģijas vēsture

Drošības iestāžu, policijas, prokuratūras, tiesu, soda izpildes iestāžu, kā arī citu tiesībsargājošo iestāžu darbiniekiem rodas daudzi jautājumi un problēmas, kuru risināšanai ir nepieciešama ne tikai juridiskā izglītība, plašs redzesloks un dzīves pieredze, bet arī labas zināšanas psiholoģijā.

Izprast cilvēka noziedzīgu uzvedību nav iespējams, nezinot personības psiholoģiju, psiholoģijas mehānismus un motīvus, sociāli psiholoģiskās parādības un procesus. Šādas zināšanas nevar iegūt, tikai studējot zinātnisko literatūru un izmeklējot krimināllietas, jāiepazīst arī konkrēto noziedzīgo darbību veikušo personu kaislības un vajadzības, sarežģīto un unikālo

dzīvesgājumu, dažkārt traģisko likteni, individuālā tēla specifiku.

Patiesības izziņai un atbilstošu secinājumu izdarīšanai ir jāzina un jāievēro psiholoģijas likumsakarības. Šo likumsakarību zināšana ir absolūti nepieciešama, lai, izstrādājot, iesakot un izvēloties taktiskos paņēmienus, kuru mērķis ir psiholoģiski iespaidot kādu procesa dalībpersonu, varētu prognozēt viņas reakciju un tādējādi noteikt varbūtējo tā efektivitāti, kā arī nedrīkst pieļaut situāciju, ka persona sniedz nepatiesu informāciju¹. Psiholoģijas zināšanas ļauj kontrolēt personīgos izziņas, gribas un emocionālos procesus, kā arī virzīt citu personu lēmumu pieņemšanas procesus.

Šīs likumsakarības pēta psiholoģija (grieķu: ψυχή, psychē „dvēsele” + λόγος, logos „jēdziens, mācība”²). Saskaņā ar Latvijas Zinātnes Padomes apstiprināto anotāciju psiholoģija tiek definēta kā: „zinātne, kurā pēta psihi, psihiskās parādības un to rašanos, attīstību un izpausmes, atklājot darbības likumsakarības dažādu izziņas (kognitīvo) procesu, personības veidošanas un sociālo attiecību līmenī, kā arī cilvēka garīgās dzīves dažādas izpausmes, garīguma veidošanas nosacījumus un faktoros”³.

Attiecībā uz psiholoģijas izmantošanu noziegumu izmeklēšanā jau 1792. gadā Karls fon Ekarthauzens (vāc. *Karl von Eckartshausen* (1752–1803)) darbā „Par psiholoģisko zināšanu nepieciešamību noziegumu apspriešanā” izteica domu par psiholoģijas izmantošanas nepieciešamību cīņā pret noziedzību. Paplašinot psiholoģijas izmantošanas iespējas tiesību jomā, tika noteikti pamatvirzieni šajā praktiskās psiholoģijas nozarē. Psihologi Johans Gotfrīds Reihelis (kriev. *Иоганн Готфрид Рейхель* (1727–1778)) un Eduards Klapareds (fr. *Edouard Claparede* (1873–1940)) ieteica nošķirt juridisko psiholoģiju, kura nodarbojas ar tiesvedības psiholoģiju, un kriminālo psiholoģiju – zinātņi par noziedznieka psiholoģiju. Viņi uzskatīja, ka abas šīs nozares jāapvieno tiesu psiholoģijā⁴.

19. gadsimtā kriminālās psiholoģijas priekšmets nostabilizējās un guva atspoguļojumu zinātnieku darbos: Čezāre Lombrozo (itāļu: *Cesare Lombroso* (1835.–1909.)) „Noziedznieks” (1878.), „Noziegums” (1899.), Gans Gross (vāc. *Hans Gustav Adolf Gros* (1847.–1915.)) „Kriminālā psiholoģija” (1898.) u.c.

20. gadsimta sākumā kriminālistikas jautājumiem veltītājās publikācijās tika izteikta nepieciešamība izpētīt psiholoģijas jautājumus operatīvās darbības ietvaros. Piemēram, A. Ratinovs

monogrāfijā „Tiesu psiholoģija izmeklētājiem” (*Рапинов А.Р. Судебная психология для следователей*) pamato, ka juridiskā psiholoģija kā neatkarīga zinātne ietver kriminālo psiholoģiju, tiesību psiholoģiju, tiesu psiholoģiju, sodu izpildes psiholoģiju un operatīvo darbību psiholoģiju. Kopš 1965. gada juridiskā psiholoģija bija obligāts studiju kurss juristiem, un PSRS Zinātnes un tehnikas Valsts komiteja 1971. gadā juridisko psiholoģiju atzina par zinātnes nozari⁵. Turpmākā krimināltiesību, kriminālistikas, penitenciārās zinātnes un operatīvās darbības teorijas attīstība veicināja plašu psiholoģijas zināšanu pielietojumu šajos virzienos. Diemžēl liela daļa ar operatīvās darbības psiholoģiju saistīto publikāciju bija klasificētas un publiski nepieejamas.

Mūsdienās Latvijas Zinātnes padomes apstiprinātajā klasifikācijā juridiskā psiholoģija, kā psiholoģijas apakšnozare, nav minēta. Var piekrist tiesību doktora U. Miķelsona piedāvātajai *juridiskās* psiholoģijas sistematizācijai, kas ietver: tiesību normu izstrādes psiholoģiju; jurista darba psiholoģiju privātā jomā; kriminālo psiholoģiju, kas pēti noziedzīgu nodarījumu subjektīvās pušes apstākļus un deviantu uzvedību, kā arī viktimoģijas problemātiku, pētot noziegumu upuru uzvedības likumsakarības; izmeklēšanas psiholoģiju; tiesu psiholoģiju, operatīvās darbības psiholoģiju; penitenciāro psiholoģiju, kura attiecas uz kriminālsodu piemērošanas jomu un probācijas psiholoģiju, t. i., sodu izcietušo personu rehabilitāciju, nolūkā nepieļaut noziegumu recidīvu. Juridiskā psiholoģija ir studiju kurss, kas jāapgūst juristiem un kā apakšprogramma psihologiem, bet operatīvās darbības psiholoģija kā īpašs studiju kurss netek nodalīts. Ar operatīvās darbības psiholoģijas izpēti Latvijas Policijas akadēmijā nodarbojās kriminālistikas zinātnieki profesors tiesību doktors J. Ivančiks un L. Makans⁶. Taču arī šie pētījumi nav publiski pieejami. Starp citu, arī tiesību doktora profesora A. Kavaliera un L. Makana sniegtā operatīvās darbības teorijas definīcija ietvēra norādi uz psiholoģijas īpatnību izpēti, proti: „operatīvās darbības teorija ir prakses un teorijas sadaļa, kura pēti to pielietošanas sfērā nokļuvušo personu psiholoģiskās īpatnības, rīcības un uzvedības likumsakarības un uz to izziņāšanas pamata izstrādā dažādām situācijām optimālākos informācijas ieguves un realizācijas metodes, kā arī cilvēku rīcības un uzvedības modeļus noteiktās situācijās”⁷.

2010. gadā pēc Latvijas Policijas akadēmijas likvidēšanas operatīvās darbības psiholoģijas teorija vairs netika pētīta un attīstīta, tādēļ zināšanas

par cilvēku uzvedības psiholoģiskajiem aspektiem vairs netiek mērķtiecīgi pilnveidotas.

Noziedzības apkarošanas kontekstā interese izraisa operatīvā darbība, ko veic operatīvās darbības subjekti. Saskaņā ar Latvijas Operatīvās darbības likumā noteikto operatīvā darbība ir noteiktajā kārtībā un ar likumu īpaši pilnvarotu valsts institūciju amatpersonu atklātas un slepenas tiesiskas darbības⁸.

Latvijā operatīvās darbības sistēmu veido šādi subjekti: Satversmes aizsardzības birojs, Drošības policija, Militārās izlūkošanas un drošības dienests, Valsts policija, Militārā policija, Finanšu policija, Muitas kriminālpārvalde, Korupcijas novēršanas un apkarošanas birojs, Valsts robezsardze, Ieslodzījuma vietu pārvalde, Iekšējās drošības birojs. Minētajām iestādēm ir piešķirtas operatīvās darbības subjekta tiesības.

Lietuvas Republikā tie ir Finanšu noziegumu izmeklēšanas dienests, Muitas departaments, Policijas departaments, Pirmo personu un vadības apsardzes departaments, Valsts robezsardzes departaments, Īpašo izmeklējumu dienests, Valsts drošības departaments, Novada apsardzes Ministrijas operatīvā dienesta 2. departaments⁹.

Igaunijas Republikā tie ir Drošības policijas departaments, Policijas departaments, Robežsardzes departaments, Tieslietu ministrijas cietumu departaments, Nodokļu un muitas departaments¹⁰.

Polijas Republikā tie ir Policija, Iekšējās drošības aģentūra, Robežsardze, Militārā policija, Pretizlūkošanas dienests, Nodokļu dienests, Korupcijas apkarošanas birojs¹¹.

Ukrainā tie ir Valsts policija, Valsts izmeklēšanas birojs, Drošības dienests, Ārvalstu izlūkošanas dienests, Valsts robezsardzes dienests, Valsts apsardzes dienests, Valsts nodokļu dienests, Ieslodzījuma vietu dienests, Aizsardzības ministrijas izlūkošanas dienests, Valsts korupcijas apkarošanas birojs¹².

Šie subjekti ir atšķirīgi, bet mērķis ir viens – aizsargāt personu dzīvību un veselību, tiesības un brīvības, godu, cieņu un īpašumu; nodrošināt Satversmi, valsts iekārtu, valstisko neatkarību un teritoriālo neaizskaramību, valsts aizsardzības, ekonomisko, zinātnisko un tehnisko potenciālu un valsts noslēpumus pret ārējiem un iekšējiem apdraudējumiem.

Operatīvajā darbā ir jāizmanto zināšanas gan kriminālajā psiholoģijā, gan zināšanas par operatīvās darbības pasākumu veikšanas psiholoģiskām īpatnībām, gan jāievēro izmeklēšanās darbības veikšanas psiholoģiskās īpatnības,

veicot notikuma vietas apskati, kratīšanu un aizturēšanu, cietušo un liecinieku nopratināšanu, apsūdzētā un aizdomas turamā nopratināšanu, nopratināšanu konfrontēšanas laikā, nepilngadīgo nopratināšanu, atpazīšanu, izmeklēšanas eksperimentu, liecību pārbaudi uz vietas utt.

2. Operatīvās darbības psiholoģijas mērķis un uzdevumi

Katra operatīvās darbības subjekta amatpersona (turpmāk – operatīvais darbinieks) darba procesā, ne vienmēr to apjaušot, neizbēgami izmanto psiholoģijas zināšanas. Tā ir empīriskā, sadzīves psiholoģija, kuras pamatā ir personīgā pieredze, dzīvesziņa un cilvēka īpašību pazīšana.

Taču operatīvajam darbiniekam ir nepieciešamas ne tikai empīriskas atziņas, bet arī teorētiski pamatotas sistēmiskas zināšanas. Rezultāts, pie kura nonāk pieredzējis operatīvais darbinieks savu meklējumu, vilšanās, maldu un atklājumu ceļā, ļoti īsā laikā un ar pietiekamu precizitāti var tikt apstiprināts vai pretēji – noliegts objektīvas psiholoģiskas izmeklēšanas laikā.

Neapšaubāmi, ka ir daudz kvalificētu operatīvo darbinieku, kuri, empīriski izmantojot psiholoģijas datus, prasmīgi tiek galā ar savu darbu. Tomēr ne vienmēr operatīvā darbinieka izvēlētais paņēmiens, darbības veids konkrētajos apstākļos ir optimāls uzdevuma veiksmīgai izpildei. Ilgstoši praktizējoties, katrs operatīvais darbinieks apgūst daudzus vērtīgus paņēmienus, noteikumus un psiholoģiskās iemaņas, tomēr tas nelabo pagātnē pieļautās kļūdas.

Vispusīgas krimināltiesību, kriminālistikas, penitenciārās zinātnes un operatīvās darbības teorijas psiholoģisko pamatu analīzes rezultātā izstrādātās rekomendācijas ļautu izvairīties no daudzām neveiksmēm, atvieglotu operatīvo darbu un zināmā mērā kompensētu atšķirības starp viņu pieredzi un prasmi. Tāpēc psiholoģijas zināšanas ir nepieciešamas gan jauniem, gan pieredzējušiem operatīvajiem darbiniekiem. Operatīvās darbības veikšanai un noziegumu izmeklēšanai un atklāšanai zināšanas psiholoģijā kļūst par nepieciešamību¹³.

Psiholoģisko likumsakarību pārzināšana, noteiktu psiholoģiskās izpētes metožu izmantošana operatīvās darbības procesā palīdz veidot un kontrolēt attiecības ar ieinteresētām personām, palīdz dziļāk izprast cilvēku rīcības motīvus, izziņāt notikumu apstākļus, pareizi tos novērtēt un izmantot izziņas rezultātus praktiskajā izmeklēšanas darbībā.

Izpētot zinātnieku G. Sinilova¹⁴ un V. Konovalovas¹⁵ viedokļu pamatotību par

nepieciešamību operatīvajā darbībā izmantot psiholoģisko pētījumu rezultātus, kā arī Latvijā esošo praksi un personisko pieredzi, darba autors izvirza trīs operatīvās darbības specifiskās īpatnības:

- 1) Operatīvajai darbībai raksturīga slēpta mijiedarbība ar noziedzīgo vidi, personām, kuras plāno, gatavo vai jau ir izdarījušas noziegumu. Tādēļ operatīvā darbība tiek veikta konspiratīvi; tā ir refleksiīva darbība, tai ir raksturīga iedarbība uz pārbaudāmo un izstrādei pakļauto personu; tā ir saistīta ar noteiktu risku, jo nepietiek izsmelošas informācijas par noziedzīgiem notikumiem un iesaistītajām personām, un zināmā mērā tai ir gadījuma raksturs; objektīvi operatīvai darbībai ir iespējams neveiksmīgs iznākums un nevēlamu, pat bīstamu sekju iestāšanās personu pretdarbības dēļ; tā ir ekstremāla, jo tiek izmantotas daudzveidīgas darbības formas un taktiskie paņēmieni laika deficīta apstākļos; tai piemīt profesionālais risks un bīstamība.
- 2) Operatīvajai darbībai raksturīga: pārbaudāmo un izstrādei pakļauto personu pieņemto lēmumu prognozēšana un atbilstošu personīgo taktisko lēmumu sagatavošana; pastāvīga savas un citu personu darbības analīze un prognozēšana; pastāvīga gatavība darbībai ekstremālās situācijās; emocionālā un gribas kontrole.
- 3) Operatīvā darbība atbilst normatīvi tiesiskajam regulējumam, t. i., tiek reglamentēta ar spēkā esošajiem likumiem un nedrīkst būt amorāla¹⁶; tā ir saistīta ar daudzveidīgu spēku, līdzekļu un metožu piesaisti, t. i., tiek īstenota kā kompleksa un kolektīva darbība; vienmēr tiek saskaņota ar operatīvajiem apstākļiem un konkrētām taktiskām situācijām; ir ļoti dinamiska, jo darbības vides nosacījumi jebkurā brīdī var mainīties.

Minēto specifisko operatīvās darbības īpatnību klāsts nav izsmelošs, bet ir nosauktas tikai svarīgākās īpatnības. Pat nepilns šo īpatnību uzskaitījums pārlicinoši pierāda, ka šai darbībai, kā jebkurai citai, piemīt būtiskas psiholoģiskās komponentes. Tādēļ juridiskās psiholoģijas un operatīvās darbības teorijas ietvaros varam runāt par operatīvās darbības psiholoģiju. Tās priekšmets ir operatīvās darbības subjektu un tiem pretimstāvošo personu, kuras nodarbojas ar prettiesiskām darbībām, un viņu paziņu loka psihes likumsakarības un mehānismi, kā arī operatīvo struktūrvienību psiholoģija, noziedzīgu grupu psiholoģija, kā arī viņu konfliktattiecības noteiktos objektīvos apstākļos.

Operatīvās darbības teorijā būtiska nozīme ir psiholoģiskajiem faktoriem, kas ietver: operatīvās darbības subjektu – operatīvo darbinieku un slepeno palīgu psihes likumsakarības; atsevišķu personu, organizēto grupējumu noziedzīgās darbības psiholoģiskās komponentes, īpaši to motivāciju, noziedznieku subkultūras psiholoģiju, motīvu dinamiku atkarībā no dažādiem objektīviem faktoriem utt.; operatīvo darbinieku un personu, kuras var būt iesaistītas noziedzīgajā darbībā, psiholoģijas specifiskās likumsakarības; operatīvās informācijas iegūšanas psiholoģiskās metodes un paņēmienus, ko izmanto operatīvās meklēšanas pasākumu procesā; operatīvās meklēšanas pasākumu organizēšanas psiholoģiskos aspektus.

Psiholoģijas zināšanu mērķis operatīvās darbības ietvaros var būt: loģiski psiholoģisko likumsakarību izziņāšana, saistībā ar sākotnējās informācijas iegūšanu par plānotajiem vai izdarītajiem noziegumiem, nosakot prognožu un versiju izvirzīšanu; problēmsituāciju likumsakarību analīze nepietiekamas informācijas un operatīvā riska apstākļos; operatīvās domāšanas heuristikās (intuitīvās, neapzinātās) ietekmes pieļaujamība. Attīstoties zinātnei, pieaug operatīvās darbības organizēšanas un vadības sociāli psiholoģisko aspektu nozīme. Psiholoģisko pētījumu rezultāti tiek izmantoti operatīvo struktūrvienību personāla atlasē, operatīvo darbinieku profesionālās un morāli psiholoģiskās sagatavošanas metožu izstrādē, ievērojot darba specifiku, operatīvās darbības resursu pārvaldes kvalitātes uzlabošanā, vadības lēmumu pieņemšanā, informatīvi analītiskā darba, prognozēšanas un plānošanas darba organizēšanā un pilnveidē, savstarpējās mijiedarbības koordinēšanā, darbinieku stimulēšanā, izmantojot viņu operatīvās darbības rezultātu analīzei zinātniski pamatotus kritērijus.

No teiktā izriet, ka operatīvās darbības psiholoģijas pamatuzdevumi ir:

- 1) Operatīvās darbības subjektu un kriminālas vides faktiskā stāvokļa izpēte, lai objektīvi novērtētu noziedzības faktoros un izstrādātu zinātniski pamatotas juridiski psiholoģiskas rekomendācijas noziedzības ierobežošanas pilnveidei.
- 2) Operatīvās darbības subjektu personības profesionālās un psiholoģiskās izaugsmes veicināšana atbilstoši veicamajām funkcijām.
- 3) Psiholoģiski pamatotu rekomendāciju izstrādāšana konfidenciālu attiecību veidošanai ar operatīvās darbības procesā iesaistītajām personām, lai novērstu un atklātu smagus un

sevišķi smagus noziegumus, risinātu problemātiskas situācijas un konfliktus, kas rodas šajā procesā.

Operatīvās darbības psiholoģija – zinātne, kas pēta psihiskas parādības un procesus, kas notiek, veicot operatīvās darbības funkcijas personības, sabiedrības un valsts aizsardzībai no noziedzīgiem apdraudējumiem, pēta tās mehānismus un likumsakarības.

Kā redzams, operatīvās darbības psiholoģija pēc mērķiem un uzdevumiem ir praktiski orientēta, lietišķa zinātnes nozare.

3. Operatīvā kontakta noteikšanas un attīstības metodes

Operatīvā darbība ietver dažādus kontaktus ar interesējošām personām. Kontakti parasti izpaužas konspiratīvā saskarsmē ar objektu. Praksē šis saskarsmes process notiek atbilstoši specifiskiem psiholoģijas likumiem. Operatīvajam kontaktam ir psiholoģisks saturs, tas ir attiecību un atkarību kopums, kas veidojas cilvēku saskarsmes procesā.

Lai operatīvais kontakts veidotos un attīstītos veiksmīgi, stabili un sistemātiski, ir jāievēro trīs noteikumi. Pirmkārt, nozīmīga ir prasme ieinteresēt sarunas nepieciešamībā. Otrkārt, savstarpējās uzticības atmosfēras izveidošana tikšanās procesā. Treškārt, prasmīga psiholoģiskās iedarbības metožu izmantošana informācijas saņemšanas un nodošanas laikā. Tā kā visi šie noteikumi ir savstarpēji saistīti, nedrīkst kādu no tiem absolutizēt, katrs noteikums ir pakārtots pārējiem.

Prasme ieinteresēt kontakta nepieciešamībā

Saziņā izmantojamo teorētisko atziņu un praktisko paņēmieni apguve ļauj operatīvajam darbiniekam saprast, kādā virzienā ir jāattīsta saziņa, lai ātrāk sasniegtu savstarpējo sapratni un pareizi organizētu sadarbību ar interesējošo personu.

Lai iepazīšanās noritētu veiksmīgi, operatīvajam darbiniekam ir detalizēti jāpārdomā iepazīšanās iegansts. Tas ir ļoti svarīgi kontakta nodibināšanai, jo iespaido turpmāko saskarsmi ar objektu un primāri to, kāds iespaids rodas objektam par operatīvo darbinieku. Nozīmīgi ir operatīvā darbinieka uzmanības piesaistīšanas paņēmieni. Šādi paņēmieni var būt: komplimentī, glaimi, apelācija pie sarunu biedra pašcieņas.

Ieganstam ir ne tikai jāattaisno griešanās pie cilvēka, bet arī jāveicina turpmāka saruna. Sarunu biedrā jāveido priekšstats, ka sarunas turpinājums ir pašsaprotams. Liela nozīme ir

asprātībai, darbinieka oriģinalitātei, kurai pateicoties interesējošā persona dabiski un nemanot tiek iesaistīta sarunā.

Kontakta dibināšanai ar objektu būtisks ir pirmais iespaids par operatīvo darbinieku. Tas var izpausties kā interesējošās personas iekšēji pārdzīvojumi un parasti notiek zemapziņā. Darbiniekam ir jāprot veidot labvēlīgu iespaidu par sevi. Pirmo iespaidu veido uztvere: a) cilvēka ārējais izskats, b) ekspresīvās reakcijas (mīmika, žesti, gaita), c) balss, valoda. Interesējošās personas psiholoģiskās īpatnības noteikti ietekmē šo procesu.

Tikpat svarīgi ir veidot sarunu biedrā interesi par kontaktu; tas panākams ar intereses izraisīšanu par operatīvā darbinieka personību un vēlmi sazināties tieši ar viņu. Šādā gadījumā darbojas tieksmes un pievilšanās psiholoģiskie mehānismi. Objekta simpātijas pret operatīvo darbinieku veidosies, ja objekts apjautīs saskarsmes pozitīvo efektu. Cītiem vārdiem sakot, lai izraisītu objekta interesi par saskarsmi, ir jāveicina personā izjūtas par labuma iespēju kontakta ietvaros.

Vispārīga shēma objekta iesaistīšanai sarunā varētu būt šāda:

- 1) Problēmsituācijas radīšana.
- 2) Personas pārliecināšana par nepieciešamību apspriest radušos problēmsituāciju, objekta emociju izraisīšana. Nepieciešams panākt nepieciešamību izteikties, tādēļ problēmjautājumā jāiekļauj diskutabla informācija. Objekts sāk iebilst, izteikt savu viedokli, minēt faktus. Viņš iesaistās sarunā, un, uzturot viņā emocionālo uzbudinājumu un, piekřrtot viņa argumentiem, var panākt pozitīvu rezultātu. Šim nolūkam tiek izmantoti gan verbāli, gan neverbāli līdzekļi.

Plānojot problēmsituāciju, ir jāievēro objekta raksturīgās īpašības, viņa erudīciju, intelektu, sociāli psiholoģiskās īpatnības. Īpaša uzmanība jāpievērš objekta sociālajai lomai sabiedrībā. Tāpēc, pat zinot nepilnīgu informāciju par objektu, jau pazīšanās pirmajā posmā iespējams izvēlēties piemērotu tematu un pārdomāt atbilstošu problēmsituāciju.

Savstarpējās uzticēšanās atmosfēras izveidošana

Objekta uzticēšanās un labvēlība ir būtiskākie noteikumi attiecību attīstīšanai. Pirmkārt, saziņā notiekošā atgriezeniskā saikne, no vienas puses – sarunu biedrs sniedz konfidenciālu informāciju, no otras puses – tieši atklājot sevi sarunu biedram. Vēl viena funkcija ir īpašu padziļinātu

savstarpējo attiecību veidošana operatīvās darbības īstenošanas procesā. Uz uzticēšanos balstītas attiecības pilnīgi nomāc visus negatīvos faktorus, kuri var izveidoties interesējošā objekta psihē.

Uzticēšanās psiholoģiskais saturs ietver sevī „drošības” subjektīvās izjūtas un saziņas partneru savstarpēju pārliecību. Objekts, kurš saziņas procesā uzticas, iegūst pārliecību, ka viņš, palaujoties uz savu partneri, ne ar ko neriskē. Šādu attiecību kritērijs ir objekta vaļširdība. Efektīvs paņēmieni šāda līmeņa attiecību nodrošināšanai ir līdzjūtība vai empātija.

Empātija vienmēr darbojas kā tuvināšanos stiprinošs faktors. Tā tiek veicināta ar dažādiem paņēmieniem. Būtiska nozīme var būt kopīgām atmiņām par kādiem notikumiem, līdzīga attieksme pret atsevišķām dzīves parādībām utt. Uzdevums ir vajadzīgajā brīdī būt atbilstoši „atklātam”. Īpaši uzmanīgam ir jābūt, kad interesējošā persona atklāti runā par savām vājībām un nepilnībām. Savlaicīga reakcija uz objekta atklātību izraisīs viņā pateicības jūtas.

„Atklātības” pakāpe, kā arī sarunā pieminēto jautājumu loks atkarīgs no daudziem faktoriem, piemēram, nacionāli psiholoģiskie faktori; apstākļi, kurus vieni uzskata par intīmiem, citiem ir parasti. Nacionālās kultūras īpatnību zināšanas operatīvajam darbiniekam palīdz pareizi uzvesties, veicina distances sarukšanu starp saziņas partneriem un rada uzticēšanos.

4. Psiholoģiskās iedarbības metodes informācijas saņemšanas un nodošanas laikā

Informācijas iegūšanas pieredze liecina, ka šajā procesā noteicošā loma ir psiholoģiskiem faktoriem. Vairākumā gadījumu panākums ir atkarīgs no operatīvā darbinieka prasmes veidot psiholoģisko kontaktu ar sarunu biedru un spēju viņu ietekmēt. Šādai iedarbībai var būt dažādi mērķi. Viens no tiem ir izzināt informāciju, ar kuru persona negrib dalīties. Var minēt divus informācijas ieguves pamatveidus.

1) Objekta pamudināšana nejausi izteikt interesējošus faktus

Nepieciešamās informācijas iegūšanai autors piedāvā šādus paņēmienus.

Tādu priekšmetu demonstrēšana, kas atdzīvina objekta atmiņā atbilstošus tēlus un veicina neapzinātus izteicienus. Piemēram, lai noskaidrotu, vai persona zina reliģiskas nozīmes priekšmetu, operatīvais darbinieks demonstrē svētbildes, krustus, kas var objektīvi veicināt sarunu par atbilstošo tematu. Savukārt,

lai noskaidrotu interesējošus personiskās dzīves apstākļus, var izmantot atbilstošus reklāmas materiālus, piemēram, rakstu žurnālā, lai uzsāktu sarunu par automobiļiem. Tāpat var izmantot objekta personīgās mantas (telefons, tualetes piederumi u. tml.) un citas uztverei pieejamas lietas. Šādi konkrēti priekšmeti var dod divkāršu psiholoģisku rezultātu. Piemēram, fotogrāfiju albums, no vienas puses, atsauc atmiņā pagātnes tēlus, no otras puses – mudina izteikt konkrētus pagātnē notikušus faktus. Jāatzīmē, ka galvenais noteikums paņēmiena izmantošanai ir tas, lai objekts nenojaustu priekšmeta demonstrēšanu sarunas uzturēšanai.

Saistīta sarunas temata izmantošana.

Šāda saruna atsauc atmiņā virkni tēlu, tai skaitā arī tos, kas ir saistīti ar tikai objektam zināmu informāciju. Pārslēgties uz saistītu tēmu var ar dažādu neitrālu jautājumu palīdzību. Šī paņēmiena veiksmīgas izmantošanas pamatnoteikumi ir: 1) sarunas tematam jābūt zināmam un pietiekami svarīgam, tomēr ne pārāk tuvam jautājumam, kas jānoskaidro, pretējā gadījumā to var uztvert kā slikti maskētu tiešu jautājumu; 2) saistītajam tematam ir loģiski jāizriet no konkrētās situācijas. Šāda temata izmantošana nepieciešamās informācijas iegūšanai ļauj atdzīvīnāt atmiņas, kas glabājas izjautājamās personas apziņā, mudinot neviļus izteikt vajadzīgo informāciju.

Apelācija pie pašcieņas. Šajā paņēmienā tiek izmantotas uzslavas, glaimi, cieņas izrādīšana, liela interese un uzmanība par objektu. Paņēmieni īpaši efektīvi ar godkārtīgiem un patmīļīgiem cilvēkiem. Apelācija pie pašcieņas palīdz veidot ar tādiem cilvēkiem ciešas attiecības un veicina vaļširdīgu attieksmi un atklātību no viņu puses. Paņēmiena izmantošanas pamatnosacījumi: 1) pirms uzslavas vienmēr jāpasaka kompliments; 2) izsakot uzslavu, ir jāieņem atbilstoša poza un sejas izteiksme; 3) objekta „nopelnus un priekšrocības” uzsver salīdzinājumā ar oponentiem.

Vienaldzības izrādīšana. Šo paņēmieni izmanto, ja sarunu biedram ir liela vēlme apspriest informāciju, ko zina tikai viņš un kurai viņš piešķir būtisku nozīmi. Izrādot vienaldzību pret objektam šķietami svarīgo informāciju, ignorējot to, tiek aizskarta viņa patmīlība un līdz ar to tiek stimulēta papildus ziņu izteikšana, lai pierādītu izteiktās informācijas svarīgumu. Pamatnoteikumi paņēmiena izmantošanai: 1) savlaicīgi konstatēt, ka objekts ir „pārpildīts” ar informāciju. Tas ir redzams no viņa uzvedības: viņš bieži skatās uz operatīvā darbinieka pusi, nevar mierīgi nosēdēt vienā vietā, sāk pastiprināti žestikulēt un rādīt,

ka viņš zina informāciju; 2) šajā brīdī nedrīkst objektam uzspiest sarunas tematu; 3) vienaldzības izrādīšana no operatīvā darbinieka puses var mudināt objektu runāt tikai tad, ja objekts uzticas operatīvajam darbiniekam.

Emocionālā stresa izmantošana. Ar emocionālo stresu domāta psihiskā spriedze. Tādā stāvoklī cilvēkam pavājinās uzvedības un izteiksmes kontrole. Nošķir vairākus tāda stāvokļa attīstības posmus. Pamatposms – vētrainu pārdzīvojumu, vāji kontrolētas uzvedības un runas plūsmas posms. Pēc emocionāla uzbudinājuma cilvēks pakāpeniski nomierinās. Emocionālo stresu var izraisīt negaidīts jautājums, neprecīzs vai melīgs, nepatiess apgalvojums, it kā „svarīga” informācija, šķietamība par informētību kādā lietā.

Viltus pierādījumu izmantošana. Parasti cilvēks vairāk uzticas savām idejām, nevis tām, kuras piedāvā viņam citi cilvēki. Tāpēc pieredzējušie operatīvie darbinieki pēc iespējas mēģina neizmatot tiešu spiedienu uz objektu, bet izmanto netiešu iedarbību uz viņa domu gaitu, it kā nejauši piedāvājot viņam noteiktu informāciju, par kuru objektam jāizdara secinājumi. Informācijas ieguve ir atkarīga no tā, vai objekta secinājumi būs saistīti ar to informāciju, kas nepieciešama operatīvajam darbiniekam.

Vientieša lomas tēlošana. Šā paņēmiena būtība ir apstākļi, ka operatīvais darbinieks speciāli pazemina savas kognitīvās spējas, cenšoties izveidot iespaidu par objekta intelektuālo pārsvaru. Rezultātā objekts zaudē modrību un negaida, ka saruna varētu būt saistīta ar informācijas ieguvu.

2) Objekta provocēšana uz emocionālām, ekspresīvām darbībām, kas var būt saistītas ar atbilstošu informāciju

Šādu informācijas ieguvu var īstenot ar sekojošiem paņēmieniem:

Konkrētu ar noziedzīgo darbību saistītu priekšmetu demonstrēšana. Paņemiens veiksmīgi tiek izmantots operatīvās izmeklēšanas praksē. Piemēram, aizturētās personas ekspresīva reakcija uz priekšmetiem, kas saistīti ar noziedzīgu darbību. Uz provocējošo iedarbību (priekšmetu) objekts reaģēja ar ekspresīvām vai fiziskām darbībām. Viņš, protams, pietiekami labi apzinās priekšmeta nozīmi, bet viņa izteiksmīgās darbības (mīmika, poza, žesti) tiek veiktas pilnīgi neapzināti, bet tieši šīs darbības norādīja uz izmeklēšanai nepieciešamo informāciju par objekta piederību izdarītajam noziegumam. Paņēmiena praktiskie nosacījumi ir šādi: 1) demonstrējamiem priekšmetiem tiešām ir jābūt

saistītiem ar subjekta noziedzīgo nodarījumu; 2) subjektam ir jāuztver šie priekšmeti atbilstošā situācijā; 3) personas, kura demonstrē šos priekšmetus, uzvedībai un attieksmei ir jābūt pilnīgi neitrālai un motivētai.

Īslaicīgu psiholoģiski asu dzīves situāciju inscenēšana. Tādām situācijām var izmantot dabiskos apstākļus vai veidot mākslīgi. Piemēram, kratīšanas laikā pie narkodīlera, kamēr kratīšana notika istabās, narkodīleris neizrādīja nekādas trauksmes pazīmes un vienaldzīgi skatījās pa logu. Pēc kāda laika viens no operatīvajiem darbiniekiem izgāja virtuvē un pēkšņi iesaucās: „Ir!” Narkodīleris satrūkās, aizskrēja uz virtuvi un paskatījās uz skapīti virs ledusskapja. Izveidotajā psiholoģiski saasinātajā situācijā narkodīleris, gribēdams pārliecināties, ka slēptuve ir atrasta, pilnīgi neapzināti ar savu skatienu norādīja uz vietu, kur atradās slēptuve ar lielu narkotiku daudzumu.

Paņēmiena veiksmīgai īstenošanai jāievēro šādi pamatnoteikumi: 1) radītajām situācijām ir jābūt personīgi nozīmīgām subjektam; 2) svarīgi izvēlēties tādu brīdi situācijas radīšanai, kad objekts noteikti uz to reaģēs; 3) personas, kura izmanto situāciju, darbībai ir jābūt loģiskai un ekspresīvai; 4) rūpīgi jāseko objekta psihiskajam stāvoklim un kustībām radītajā situācijā. Kustības var būt reflektīvas, tādēļ subjekta stāvokļa un viņa nodomu ticamības pakāpe ir pietiekami augsta.

Tāpat psiholoģiskie paņēmieni informācijas ieguvei pamatojas uz kopīgām neapzinātām psihisko parādību likumsakarībām, kuras ārēji izpaužas kā netīša, neapzināta ziņu reproducēšana un ekspresīvas fiziskas darbības.

5. Psiholoģiskās ietekmēšanas metodes operatīvajā darbībā

Viens no operatīvās darbības mērķiem – iedarbība uz personām, kuras veikušas noziegumu, uz nestabilām personām, kuras var veikt noziegumu – tiek panākts ar dažādām metodēm, tai skaitā ar psiholoģiskās iedarbības metodēm. Patiesības noskaidrošanas īpatnības saistītas ar to, ka nepieciešams noskaidrot faktus, darbības, kuras daudzos gadījumos iespējams noteikt tikai ar liecinieku vai nozieguma dalībnieku palīdzību. Lielākā daļa noziegumu ir ļoti sarežģīti, savstarpēji pretēju personu interešu savijums, turklāt to personu, ar kuru palīdzību operatīvās darbības procesā ir jānoskaidro patiesība par notikumiem un faktiem. Šo interešu konflikts izraisa neziņošanu vai apzināti nepatiesas informācijas

sniegšanu. Tāpēc operatīvajā darbībā patiesības noskaidrošanai nākas ne tikai panākt informācijas sniegšanu, bet arī nodrošināt informācijas patiesumu.

Psiholoģiskās ietekmēšanas metodes nepieciešamas šādas pret darbības pārvarēšanai. Jāatzīmē, ka eksistē vairāki principi, kuru ievērošana nodrošina iedarbības mērķu sasniegšanu operatīvajā darbībā.

1. Iedarbībai jānotiek, ievērojot konkrētās personas īpatnības, vispirms temperamentu un personas psiholoģisko stāvokli konkrētajā brīdī.
2. Ir nepieciešamas zināšanas par kopīgām informācijas apguves likumsakarībām, tās uztveres īpatnībām sarunas laikā, par faktoriem, kas ietekmē informācijas apguves efektivitāti un domāšanu, par emocionālo procesu ietekmi uz domāšanas procesu un iedarbību uz personu.
3. Jāizvēlas atbilstošs iedarbības process, tā elementi, jāprognozē personas atgriezeniskā reakcija.
4. Iedarbības pozitīvo uztveri vajag stimulēt. To var panākt ar dažādām metodēm: norādot pozitīvos rezultātus, izsakot pamudinājumus.
5. Iedarbība visos gadījumos tiek reglamentēta procesuālo pilnvaru robežās, nekādā gadījumā nedrīkst pārkāpt personas, uz kuru iedarbojas, tiesības.
6. Iedarbojoties ievēro visus ārējos apstākļus. Ārējiem apstākļiem ir jāpalīdz sasniegt iedarbības mērķi. Visos gadījumos ir jāzina un jāparedz apstākļi, kuri veicina psiholoģiskās iedarbības metožu efektivitāti.
7. Iedarbības laikā ir jānodrošina personas, uz kuru vērsta iedarbība, psihiskā aktivitāte. Iedarbība tikai tad būs rezultatīva, ja tā aktīvi tiek nodrošināta un uztverta. Iedarbības procesa sākotnējā etapā ir jāizraisa interese par saziņu.
8. Operatīvā iedarbība ir rūpīgi jā sagatavo. Pirms iedarbības īstenošanas tiek analizēti sākotnējās ziņas, informācija par personu, tās uzvedību, stāvokli, jānosaka uzdevumu formulēšana un variēšana, starpmērķis un gala mērķis, pēctecība mērķa sasniegšanai, fakti un apstākļi, kurus iespējams izmantot, un to izmantošanas stratēģija, informācija par citu personu iespējamo iedarbību.

Psiholoģiskās iedarbības pamatmetodes ir informācijas nodošanas metode, pārliecināšana, piespiešana, iespaidošana, domāšanas uzdevumu formulēšana un variēšana.

Informācijas nodošanas metode. Operatīvās darbības apstākļos informācijas nodošanas metode palīdz izmainīt vai virzīt psiholoģiskai ietekmei pakļautās personas domāšanu. Metodes ietvaros iepriekš savāktā un noteiktā kārtībā, apstākļos un veidos nododamā informācija iekļauj personu, uz kuru vērsta iedarbība, intelektuālā, emocionālā un gribas procesā; persona pārstrādā informāciju un sasniedz plānotās iedarbības rezultātu. Metode tiek izmantota dažādiem mērķiem: palīdzēt atcerēties aizmirsto, mainīt personas, kura sniedz nepatiesas ziņas, domāšanas virzienu, mainīt pamatnostādnes, uzskatus, izraisīt noteiktus emocionālos stāvokļus.

Informāciju var uztvert ar dažādiem maņu orgāniem (redze, dzirde) vienlaicīgi un šķirti. Informācija, kas paredzēta uztverei ar redzi, savukārt var tikt demonstrēta dažādi. Vienā gadījumā iespējama tieša uzmanības pievēršana noteiktam objektam (paskatieties uz svētbildi), citā gadījumā veidojas apstākļi, kuros objektam tiek pievērsta uzmanība it kā nejauši. Tāda informācija var iedarboties uz domāšanas procesu un virzīt to tikpat spēcīgi. Informāciju var nodod verbāli jebkādā gramatiskā formā: jautājuma, apgalvojuma, nolieguma formā. Nepieciešams nepārtraukti kontrolēt informācijas iedarbību. Svarīgi pārliecināties, ka cilvēks ir sapratis, ko viņam saka, uzmanīgi sekot viņa reakcijai un teiktajam. Visi šie faktori ir jāievēro, plānojot šīs metodes izmantošanu.

Aktīvi izmanto informācijas nodošanas metodi, lai izmainītu cilvēka attieksmi. Iedarbība ar informāciju spēj mainīt cilvēka lēmumus, palīdz pārvērtēt agrāko uzvedību. Šo metodi var plaši izmantot operatīvajā darbībā situācijās, kad izjautājamā persona, vai aizdomās turamais, paziņo nepatiesus faktus.

Informācijas nodošanas metode tiek izmantota arī tādos gadījumos, kad nepieciešams krasi mainīt personas emocionālo stāvokli. Papildus informācijas nodošana var radīt nomāktību vai uzbudinājumu, pārslēdzot uzmanību no vieniem faktiem uz citiem.

Pārliecināšanas metode. Pārliecināšana ir galvenā iedarbības metode. No vienas puses tā ir daudzpusīga ietekme uz personību, lai veidotu kādas noteiktas īpašības un atbrīvotos no citām, no otras puses – tas ir pamudinājums darbībai. Galvenie pārliecināšanas komponenti ir informācija (stāsts), paskaidrojums, pierādījums un noliegšana.

Pamudinājumā darbībai liela nozīme ir informācijai, jo pirms kaut ko iesākt, cilvēks

pārliecinās, vai to ir vērts darīt un vai to ir iespējams izdarīt. Informēšana būtībā ir stāsts - dzīvs un tēlainis informācijas izklāsts, kura mērķis ir paziņot objektam faktus un secinājumus, kuri mudinās viņu darboties. Stāstījuma forma var būt brīva, stāsts ļauj operatīvajam darbiniekam pilnā mērā izmantot visas savas prasmes pārliecināt sarunu biedru. Stāstot personai, var izvēlēties induktīvo metodi, proti, secīgi izskatīt faktus, parādības, notikumus un pēc tam izdarīt apkopojumu, var izvēlēties deduktīvo izklāstu, tas ir, sākumā izteikt kopīgās nostādnes un pēc tam minēt faktus to pierādīšanai.

Pārliecināšanai ir vērsta nepieciešamā lēmuma pieņemšanu, tā ļauj saprast pieļautās kļūdas, apzināties vainu. Pārliecināšanas process vienmēr ietver šādus pamatelementus: noteiktu argumentu izklāsts; informācija, kas apstiprina minēto argumentu pareizību; pārliecināmās personas iebildumu un šaubu uzklauššana; jaunu argumentu izklāsts, ņemot vērā iebildumus; atsevišķu argumentu un nododamās informācijas elementu atkārtošana ar mērķi iedarboties uz pārliecināmās personas domāšanas procesa izmaiņām.

Pārliecināšanas procesā jāievēro pārliecināmās personas pozitīvās īpašības un iezīmes, jāakcentē tās, pretstatot tās citu objektu īpatnībām. Jāprot uztvert pārliecināmās personas šaubu un svārstīšanās brīžus un turpināt uzmanīgi iepazīt personību, vērojot reakcijas, uzvedības maiņu, mīmiku, žestus u.c. Obligāts nosacījums ir psiholoģiskā kontakta izveidošana ar pārliecināmo personu. Kontaktu raksturo pozitīva attieksme pret pārliecināmo, gatavība un vēlēšanās uztvert viņa argumentus.

Piespiešanas metode. Ne vienmēr rezultātu var panākt tikai ar pārliecināšanu. Dažreiz nākas izmantot piespiedu līdzekļus. Taču piespiešana, izolēta no pārliecināšanas, var nodarīt kaitējumu. Svarīgi, lai objekts zināmā mērā apzinātos, ka pielietojamās piespiešanas metodes ir neizbēgamas. Tas tiek panākts, ja pirms piespiešanas ir notikusi pārliecināšana.

Piespiešanu var iedalīt fiziskajā piespiešanā (neizskatīsim) un psiholoģiskajā piespiešanā. Psiholoģiskā piespiešana virza personas darbību pretēji viņa gribai. Psiholoģiskās piespiešanas procesā objekts izpilda rīkojumus stipra iekšēja protesta apstākļos. Tikai ārējie apstākļi liek viņam pakļauties. Piespiešanas metodes izmantošanas svarīgākais noteikums ir ārēju faktoru esamība. Ja tādu priekšnoteikumu nav, piespiešana kļūst bezjēdzīga. Priekšnoteikums var būt bailes, kas elementāri darbojas kā paš aizsargāšanās

instinkts. Bailes izraisa un pastiprina neaizsargātības un vājuma apziņu. Operatīvajam darbiniekam vajadzētu zināt likumsakarību, ka stipru cilvēku bailes būtiski neietekmē. Toties trauslam cilvēkam bailes ir spēcīgs stimulējošs faktors. Tas nozīmē, ka piespiešana ir saistīta ne tikai ar ārējiem faktoriem, bet arī ar cilvēka iekšējiem psihes procesiem. Bailes pārsvarā izraisa verbāla iedarbība uz psihi.

Izvērtējot piespiešanas metodes izmantošanas iespējas, jāprognozē vai atbilstošā iedarbība izraisīs bailes. Ja persona, izvērtējot situāciju, novērtēs to kā bīstamu, tad viņu lielākā vai mazākā mērā pārņems bailes. Ja objekts nesaskatīs šajā situācijā briesmas un bailes neradīsies, tad piespiešanas izmantošanai nebūs jēgas.

Operatīvajā darbā galvenie psiholoģiskās piespiešanas paņēmieni ir aizliegums, kategoriska prasība, brīdinājums un draudi.

Aizliegums var būt divējāds: impulsīvu darbību aizliegums un nepieļaujamas uzvedības aizliegums.

Kategoriska prasība izpaužas kā pavēle un var būt efektīva tikai gadījumā, ja operatīvais darbinieks ir autoritāte objektam. Citos gadījumos šis paņemiens ir bezjēdzīgs un dažreiz pat kaitīgs.

Brīdinājums nozīmē, ka operatīvais darbinieks izraisa objektā trauksmi, radot vēlmi novērst iespējamās negatīvās sekas. Liela nozīme ir ne vien brīdinājuma saturam, bet arī brīdinājuma izteikšanas tonim. Tam ir jābūt iespaidīgam, ar draudu elementiem. Brīdinājumam jāiespaido objekts un jāizraisa galvenokārt negatīvas izjūtas, viņu pārņem nemiers un bažas par uzvedības sekām. Tieši tas mudina objektu pakļauties operatīvā darbinieka rīkojumiem.

Draudi ir psiholoģiskās piespiešanas hierarhijas galējais līdzeklis, kas izraisa objektam stipras bailes. Lai izmantotu draudus, ir jābūt pārliecinātam, ka tie radīs objektā bailes. Ir cilvēki, kuriem baiļu sliekšnis ir ļoti augsts. Pret viņiem diezgan grūti izmantot piespiešanas metodi. Lai iedarbotos uz tādiem cilvēkiem, izmanto emocionālās iespaidošanas metodi.

Emocionālās iespaidošanas metode – viens no cilvēku ietekmēšanas līdzekļiem saziņas procesā. Ietekmēšana raksturīga ar to, ka tā ietekmē objekta uzvedību, viņam pašam to nemanot. Līdz ar to cilvēks vērtē savu darbību kā dabisku, pašu par sevi saprotamu.

Lai izmantotu iespaidošanas paņēmienus, jāprot noteikt vai cilvēks pakļausies iespaidošanai. Iespaidošanas pakāpe galvenokārt atkarīga

no personas sociālās lomas sabiedrībā, vecuma, audzināšanas, sociālās pieredzes un indivīda praktiskās darbības. Izglītoti cilvēki ir mazāk ietekmējami, nekā mazizglītoti. Iespaidojamība atkarīga arī no kultūras līmeņa. Sievietes pārsvarā vairāk iespaidojas nekā vīrieši. Bet, ja sievietei ir nozīmīgs stāvoklis sabiedrībā vai vadošs amats, iespaidojamība var būt zemāka nekā vīrietim.

Lai nodrošinātu iespaidošanu, objekts „jāievieto” specifiskā fona stāvoklī, kurā viņš dzirdētu tikai iespaidojošās personas runu. Vienkāršākais, vienlaicīgi drošākais paņēmieni ir objekta atslābināšanās, par kuru var liecināt vairākas pazīmes: brīvi atslīdzis ķermenis, sarkasi seja, spīdošas acis, taisnas rokas u. tml. Salīkusi figūra, saliektas, sakrustotas kājas un rokas, klīstošs skatiens, rievās uz pieres un vertikālās rievās uz deguna norāda uz objekta sastringtu stāvokli.

Domāšanas uzdevumu nosaukšana un variēšana. Informatīvā iedarbība tiek īstenota ar jautājuma – domāšanas uzdevumu.

Operatīvajā darbībā šo metodi izmantoto arī nepatiesu liecību atmakošanā. Cilvēkam, kurš sniedz apzināti nepatiesu informāciju, noteikti ir divi notikuma, par kuru tiek sniegtas liecības, interpretācijas modeļi. Viens modelis ataino notikumus tādā veidā, kādā tie ir notikuši patiesībā, bet otrs modelis – nepatiesā versija par notikumu. Šo divu modeļu esamība sarežģī domāšanas filtrāciju pēc domājamā uzdevuma – jautājuma uzdošanas. Cilvēks, kas dod nepatiesas liecības, mēģina ar lielāku detaļu skaitu savietot šos divus modeļus – tikai tad viltus versija liksies ticama. Šādas sarežģītas domāšanas apstākļos, izmantojot prasmīgi formulētus jautājumus, variējot tos, uzdodot negaidītus jautājumus, maskējot svarīgus jautājumus ar sīkiem, mazsvarīgiem – var iestāties brīdis, kad šai metodei pakļautā persona, vairs nespēj kontrolēt jautājuma atbildību patiesajiem apstākļiem un atklāj faktus, kas attiecas uz šo notikumu, bet ne viltus notikumu.

Jebkuras psiholoģiskās metodes pielietošanas priekšnoteikums ir paņēmiena pieļaujamība, proti, atļauta ir tikai tāda psiholoģiska ietekmēšana, kura objektam garantē rīcības izvēles iespēju. Paņēmieni, kuri rada iespaidu par bezizejas stāvokli vai pat situāciju, no kuras var atbrīvoties, rīkojoties vienīgi operatīvajam darbiniekam vēlamajā veidā, ir nepieļaujami, jo var izraisīt neparedzētu vai neadekvātu rīcību.

Secinājumi

Psiholoģija nav abstrakta zinātne, kuras mērķis ir tikai smalku un sarežģītu teorētisku jautājumu risināšana, bet psiholoģijas teorija un praktiskās pielietošanas metodes ir svarīgi un aktuāli faktori jebkura tiesību speciālista izglītībā. Psiholoģijas likumsakarību zināšanas un dažādu psiholoģijas metožu izmantošana operatīvajā darbībā atvieglo darbu, palīdz darbiniekam regulēt un veidot savstarpējās attiecības ar interesējošām personām, dziļāk izprast cilvēku rīcības motīvus, izziņāt īstenību, pareizi novērtēt un izmantot izziņas rezultātus praktiskajā operatīvajā darbībā.

Izprast jebkuru uzvedību, tai skaitā noziedzīgu, nav iespējams bez dziļām cilvēka psiholoģijas zināšanām, bez psiholoģisko mehānismu un motīvu, sociāli psiholoģisko parādību un procesu izpratnes. Šādas zināšanas nevar iegūt tikai studējot zinātniskus darbus un krimināllietas, neiepazīstot konkrētu personu psihiskās darbības īpatnības, viņu kaislības un vajadzības, sarežģīto un īpatnējo sociālās uzvedības modeli, traģisko likteni, individuālo veidolu.

Psiholoģijas zināšanas ir ļoti svarīgas patiesības noskaidrošanai. Lai izziņātu patiesību, izdarītu atbilstošus secinājumus, ir jāzina un jāievēro psiholoģijas likumi. Turklāt psiholoģijas zināšanas rada iespēju kontrolēt personīgos izziņas, gribas, emocionālos procesus, kā arī ietekmēt šos procesus citiem cilvēkiem.

Operatīvais darbs ietver daudzus savstarpēji saistītus faktoros: iepazīšanās ar cilvēkiem un viņu novērtēšana, savstarpējo psiholoģisko kontaktu nodibināšana un attīstīšana, cilvēku ietekmēšana u.c.

Psiholoģijas likumsakarību zināšanas atvieglo operatīvo pasākumu izstrādi, novērš vai būtiski pazemina negatīvo apstākļu ietekmi un garantē pareizu uztveri un faktu novērtējumu. Likumpārkāpēju psiholoģisko īpatnību zināšanām un likumpārkāpumu iemeslu izpratnei ir milzīga nozīme operatīvās darbības un noziegumu izmeklēšanas un atklāšanas pilnveidošanā un efektivitātes uzlabošanā.

Psiholoģijas zinību apguve ir nepieciešama likumsargājošo iestāžu darbiniekiem, bet Latvijā pašlaik nav specializētā kursa – operatīvās darbības psiholoģija, tas var būtiski samazināt operatīvā darba efektivitāti. Autors saskata nepieciešamību ieviest operatīvās darbības psiholoģijas kursu specializētajās mācību iestādēs.

Atsauces

- ¹ Kavalieris A. u. c. Kriminālistika. Otrā daļa. Kriminālistiskā taktika: Mācību grāmata. Rīga: Latvijas Policijas akadēmija, 1998, 15. lpp.
- ² Фролов И.Т. и др. Философский словарь: 5-е изд. Москва: Политиздат, 1987. 395 с.
- ³ Miķelsons U. *Juridiskās psiholoģijas jēdziens un nozīme*. Pieejams: http://www.eksperts.gold.lv/Juridiskas_psihologijas_jedziens_un_nozime.pdf, 1.lpp.- aplūkots 8.04.2017.
- ⁴ Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей: М. Высшая школа МООП СССР, 1967, с. 5.
- ⁵ Синилов Г.К. Введение в оперативно-розыскную психологию. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2016, с. 9.
- ⁶ Ivančiks J., Makans L. Aģentūras darbs: Mācību grāmata. Rīga: Latvijas Policijas akadēmija, 1994., 94. lpp.
- ⁷ Kavalieris A., Makans L. Ievads kriminālmeklēšanā. Rīga: Latvijas Policijas akadēmija, 2008. 24. lpp.
- ⁸ Operatīvās darbības likums. 16.12.1993. likums/LV, 131, 30.12.1993., Ziņotājs, 1, 13.01.1994. 1.p.
- ⁹ Lietuvos Respublikos Kriminalinės Žvalgybos Įstatymas, Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=437554, 4. pants., – aplūkots 8.04.2017.
- ¹⁰ Jālitustegevuse seadus. Pieejams: www.riigiteataja.ee/akt/28648, 6.p., – aplūkots 10.04.2017.
- ¹¹ Ustawa o czynnościach operacyjno-rozpoznawczych. Pieejams: http://orka.sejm.gov.pl/proc6.nsf/projekty/353_p.htm, 14.p. – aplūkots 10.04.2017.
- ¹² Закон України Про оперативно-розшукову діяльність, Pieejams: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>, 5.p., – aplūkots 10.04.2017.
- ¹³ Аверьянова Т. В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская У.Р. Криминалистика: Учебник. 4-е изд. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2016. 928 с., с. 80.
- ¹⁴ Синилов Г.К. Введение в оперативно-розыскную психологию. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2016. с. 16.
- ¹⁵ Коновалова В.Е. Психология в расследовании преступлений. Харьков: Вища школа, 1978, с. 18.
- ¹⁶ Sk., piemēram, Kennedy, Carrie H. (Ed); Williams, Thomas J. (Ed). Ethical practice in operational psychology: Military and national intelligence applications. Washington, DC, US: American Psychological Association, 2011.

Abstract

The author deals with the history of formation of operational psychology as a field of knowledge influencing the national security. The author discloses in details some psychological essentials of the application of this knowledge in everyday activities of employees of special forces units, police, prosecutor's office, courts, punishment execution system and other law enforcement institutions.

The author also notes as important that during operational activities, in the process of determination of the truth, officers have not only to help in the reproduction of the facts, but also to try to achieve the truthfulness of the evidence. Because of applying, psychological techniques of operational investigative psychology create conditions for acquisition of correct and complete information about facts, particular events being of interest to law enforcement institutions ensuring necessary impact on persons who intentionally want to hide the truth and often forward false information.

Therefore, the acquisition of psychological knowledge in the operational and investigative activities is a necessity for law enforcement institutions.

Zusammenfassung

Der Autor untersucht die Geschichte des Werdens der operativen und ermittelnden Psychologie als ein Wissensgebiet, dass die staatliche Sicherheit beeinflusst. Der Autor zeigt ausführlich auch einige psychologische Grundlagen der Anwendung dieser Kenntnisse in täglicher Tätigkeit der Mitarbeiter der Spezialeinheiten, Polizei, Staatsanwaltschaft, Gerichte, des Strafvollzugsystems und anderer rechtsschützenden Behörden.

Als Wichtiges unterstreicht der Autor, dass im Laufe operativer Aktivitäten, bzw., in dem Prozess der Feststellung der Wahrheit, muss man nicht nur bei der Wiedergabe des Sachverhalts helfen, sondern auch die Glaubwürdigkeit der Zeugnisse gewährleisten. Als Ergebnis der Anwendung, psychologische Verfahren der operativen und ermittelnden Psychologie schaffen Voraussetzungen für Erwerbung der korrekten und vollständigen Information über Fakten, bestimmte Ereignisse, die für rechtsschützende Behörden von Interesse sind und die notwendige Einwirkungen auf diejenigen Personen schaffen, die absichtlich die Wahrheit verbergen wollen und nicht selten falsche Information vermitteln.

Deswegen ist der Erwerb der psychologischen Kenntnisse in der operativen und ermittelnden Tätigkeit ein Muss für rechtsschützende Behörden.